

Сергей ГЕРДЖИКОВ

СУБЕКТ–ОБЕКТНАТА ОПОЗИЦИЯ И НЕЙНОТО РАЗТВАРЯНЕ

Конференция *Съзнание*, посветена на доц. А. Гаврилов
Су „Св. Кл. Охридски”, 2008
Редактирана 2009

Хуейкь бил затруднен в търсенето на Пътя. Много пъти той умолявал Бодхидхарма да го обучи и да успокои съзнанието му. Всеки път бодхидхарма отказвал. За да покаже силата на желанието си, Хуейкь отрязал собствената си лява ръка.

„Какво търсиш?”, попитал Бодхидхарма.

„Спокойствие на ума”, отговорил Хуейкь.

„Покажи ми своя ум”, казал Бодхидхарма, *и аз ще го успокоя”.*

„Но когато търся ума си, не го намирам”, бил отговорът.

„Ето!”, казал Бодхидхарма, *„аз успокоих ума ти!”*

„Да!”, казал Хуейкь *и се засмял.*

§ 1

Определянето на съзнанието изглежда неразривно свързано с определянето на субект–обектната опозиция *S–O* и това се вижда особено ясно, ако определим съзнанието като *отношение* на субекта към обекта. Така стоят нещата най-вече във феноменологията (интенционалното съзнание) и в презентационната философия (непосредствена *даденост* на обекта за субекта).

§ 2

Огромната маса на постановки и решения на въпроса за съзнанието и специално постановката *mind–body* игнорира напълно *културната относителност* на опозицията *S–O* и наличието в други културни пространства на философии и практики, излизащи в хоризонт отвъд опозицията субект–обект, най-вече в *будизма* и *Дзен*.

Аз ще подчертая още в началото, че релационното понятие заедно с понятието на непосредствената даденост, развивана от Аристотел Гаоврилов има мощен потенциал именно в тази посока. Също така ще подчертая, че напълно споделям стратегията на елиминацията, развивана от нашата колега Анета Карагеоргиева в изключително обхватния ѝ труд *Философия на съзнанието* от 2008.

В моите скромни усилия, насочени не към съзнанието като тема, а към *De-cogito* (отмисляне на измислените реалности) и *Философия на относителността* се натъкнах на интересни техники и определения, които водят към ново разбиране. Съзнанието не може да се елиминира, доколкото е реално, но понятията за съзнание, субект–обект и отношението между тях могат да се ре-когитират и преопределят така, че да се избегне огромната маса затруднения, забъркващи кашата на *Mind-body* проблематиката.

1. Декогитации относно опозицията субект–обект

§ 3

Двойката ум (дух) – тяло, както и двойката субект – обект, е описание, а не перцепция на реалии. Релациите тяло – дух, мозък – мислене и физично – психично са по-

добни на релацията преживяване – език. Всички тези мъчителни проблеми са плод на онтологизиране на конвенции. Ако тези конвенции на описание и носещите ги думи: свят, аз, възприятие, мислене, отпаднат или се олекотят, отпаднат и неразрешимите онтологични въпроси.

Съответствието между свят, тяло и душа е странно. Във висока степен това разграничение е изкуствено и трябва да се преразгледа в светлината на силните критики на психо-физичния дуализъм (*ан-атман* в будизма, картината на психофизичните дхарми, Хюмовия феноменализъм, критиката на Рорти).

Но е ясно, че има едноформеност на тяло и душа, на физично и психично. Тя е трудно постижима и връзките са трудно изводими. Защото не знаем общия корен на формата на света, тялото и менталността на човека. Това е като компютърът да проумее съответствието на софтуера, хард-паметта и изображението на монитора, но да не знае как се получава и какви са потоците ('причинните връзки'), които правят актуално това съответствие.

§ 4

Франц Brentano изследва психичните феномени и ги нарича интенционални за разлика от физичните. Интенция (*intentio*) е латинска дума. Ето как Франц Brentano определя интенционалността: Всеки психически феномен се характеризира с онова, което схоластите от Средните векове наричат интенционална (или понякога ментална) ин-екзистенция на обект, и което ние бихме нарекли, макар и не съвсем ясно, референция (*Beziehung*) към съдържание, насочеността (*Richtung*) към обект (което в нашия контекст не трябва да се разбира като нещо реално) или иманент-обектно качество (*immanente Gegenständlichkeit*).

Всеки психичен феномен съдържа нещо като свой обект, макар и не всеки по един и същ начин. В представата (*Vorstellung*) нещо е представено, в съждението нещо се утвърждава или отрича, в желанието нещо е желано и т.н. Тази интенционална ин-екзистенция е специфична само за психичните феномени. Нито един физичен феномен показва нещо като това. И така, ние можем да определим психичните феномени чрез това, че те са такива феномени, които съдържат обекти в себе си чрез интенция. (1) В действителност, тази първа характеристика на психологичен феномен използва две фрази: 'интенционална ин-екзистенция' и 'отнасяне към съдържание'. (Spiegelberg. *The* 1963, pp. 36-37)

Едмунд Хусерл възприема интенционалността като базова феноменологична структура на съзнанието. Интенционалността е смислообразуваща активност на съзнанието, което конструира чрез смисъл цялостни предмети на основата на усещанията.

§ 5

Преди всичко, насочеността не е в посока вътрешно – външно. Умът не може да е насочен 'навън', към предмет, защото той не е 'вътре'. Насочеността навън е само на тялото, на очите да речем. Когато умът ми съзерцава облак в небето, той не е насочен навън, а е идентичен с заостреното ми внимание, в което се открива облака. Когато пък той е насочен към моя зъбобол, той очевидно не е насочен навън. Най-ясно е ненасочването навън спрямо една ментална форма, да речем мисъл. Умът е зает с мисъл, да речем за самия ум. Тогава е ясно, че няма насоченост навън.

"В представата (*Vorstellung*) нещо е представено, в съждението нещо се утвърждава или отрича, в желанието нещо е желано и т.н." (Хусерл). Да, но фактически това съвсем не е така ясно и категорично. Често си представяме нещо неясно, утвърждаваме нещо неопределено, не знаем какво искаме и т.н. Тук сякаш се появява една асиметрия на определен модус на съзнанието и неопределена референция. И ако откажем тази асиметрия и кажем, че ние имаме представа само доколкото си представяме *нещо*, и ни боли само доколкото ни боли *нещо*, тогава по какво се различава акта на представяне от

представяното нещо или акта на боленето от нещото, което боли? Не е ли това чисто словесно разделение.

§ 6

Експеримент. Нека проверим може ли да се вмъкне още една инстанция по линията съзнаване-на-нещо. Без съмнение! Тук можем и даже трябва да прибавим, примерно един ‘Аз’: “Аз си представям Пегас.” Допълваме ‘интенционалната структура’ ‘действие – предмет’ с елемента ‘субект’. Но не е ли това граматическо разгръщане на един неделим феномен?

2. Отношенията и относителностите на съзнанието в реален и виртуален план

§ 7

Вярно е, че психичното, за разлика от физичното, някак ‘се отнася към предмет’. Тук думите са отчайващо неточни и слаби. Те не биха могли да предадат качеството съзнаване, както думата ‘зелено’ не предава качеството зеленина.

Тук е хваната една асиметрична форма на съзнаването, което е неопикуемо ‘у дома си’, което е самият ум, самият Аз. Това е съвсем не физическо – физическото няма съзнание, то е предмет на съзнанието. Но тази форма изисква разграничение ‘психично – физично’, а то е в много отношения фиктивно.

А винаги ли умът има предмет? Съвсем не. Умът може да бъде изчистен от предмети и това е обикновеното неволно изключване на мисленето или всепризната цел на медитацията, която се постига от всеки след някаква подготовка. Умът прекрасно може да се остави сам на себе си да се самоосъзнава, и то непосредствено, а не като някаква мислима ‘същност’ или предмет.

Но трябва да се признае, че умът се насочва спонтанно към предмети в пространството и времето и това е неговата ангажираност с живота на телесния индивид. ‘Насочеността навън’ може да се разбере чрез ‘експанзивността’ на живота, от който е неотделимо съзнанието и специално възприятието на времето и пространството.

Менталното далеч не е интенция. Когато се радвам или изпитвам болка, далеч не винаги е налице обект. Същото се отнася до състоянията на спокойствие, блаженство, медитация. Оправдането на ума от съдържание, което е съзнателна цел на Дзен, е по определение встрани от всяка интенция. Спонтанното изключване на съзнанието от обектите в света, с което ние си почиваме, е неинтенционално. Самадхи като връхна цел на йога е свръхинтенционално.

§ 8

Умът поначало няма форма. Това е постигнато от будистката философия и медитативна практика. Гръцкото *noûs* е близко по значение.

Чистият ум е свидетел на живота, живеейки като независим.

Чистият ум е ум без мисъл.

Той няма обект.

Разбира се, в нашия свят умът е неотделим от телесния индивид.

Този ум не служи на понятията и не си служи с понятия.

Чистият ум не е съзнаване-на-нещо.

§ 9

Той се насочва и става интенционален.

Умът се фокусира в своя обект и про-умява обекта независимо от понятието.

Той осветява определена част от света, без необходимо да разпознава, описва и обяснява. Когато осъзнавам чисто, без разпознаване на ‘нещо’, осъзнавам сетивно възприятие. То още не е ‘книга’, ‘дума’, ‘стол’, или ‘планина’. Осъзнаването на сетивна

форма с цвят, звук, мирис, вкус, допир не означава разпознаване на ‘ябълка’ и все пак е цялостно. Така бихме осъзнали нещо на чужда, съвсем различна планета.

Този ум намира света преди мисленето и езика.

Психофизичният проблем се ‘разтоварва’ от своята тежест.

‘Психичното’ като особено качество, е концепт, знак, артефакт. ‘Физичното’ също. Няма някаква психична или физична Реалност. Светът не може да се определя като физичен, биологичен, психичен или психо-физичен.

Нима можете да отделите процеса на протичане на болката по вашите нерви и нейното усещане като болка? Когато се заемете с подходящо точно изразяване на ситуацията с апарата на дуализма, намирайки две начала, то как те си взаимодействат все пак? Но ако описвате феномените като живи актове на усещане, възприятие, мислене и т. н., каквито те са, между тях няма пропаст тяло – душа.

§ 10

Пропастта е друга. Вие не можете да видите моите цветове в моя ум. Това е погрешна езикова постановка, резултат от научната нагласа, в която нещо, което не се наблюдава, се представя като потенциално наблюдаемо. Допускането за наблюдение на наблюдаващото е погрешна постановка и парадокс, от който се излиза само чрез корекция на нагласата.

§ 11

Мъчителните психо-физически и психо-физиологически дилеми са плод на смесване на планове на възприятие и описания. Безконечният спор относно цвета, мозъка и светлинните вълни ще се води до неусетното си затихване. Той е неразрешим, защото в света никога не можем да съпоставим тези три звена на въображаемата верига: светлина – око – мозък – цвят. Редуктивните програми за свеждане на цвета до вълни или до състояния на мозъка имат смисъл на изчистване на единен език и описание без пропадания. Обикновеното говорене се справя със ситуацията без недоразумения благодарение на мълчаливото споделяне на видимия свят. В науката няма установено строго съответствие между цвят и дължина на вълната. Има приблизително строго съответствие между пръчиците и колбичките, които отговарят за допълнителните цветове по двойки: синьо – жълто и червено – зелено. Но разбира се в мозъка няма никакви цветове. Тук се включват аргументите на послеобразите и представите за цветове.

Цялото това заплитане донякъде е въпрос на коренни дистинкции в западното описание на света (душа – тяло, вътрешен – външен свят). Така или иначе в нашия естествен език не може да се опише виждането на цвета хомогенно. В описването на веригата неусетно за спонтанното описание се прескача пропаст – пропастта между мозъка и виждания цвят.

§ 12

Тук е забележителен опитът за снемане на *mind – body* дихотомията на Ричард Рорти във *Философията и огледалото на природата* (Rorty, 1979 (1998), сс. 27 – 146). Тези повече от 120 страници относно природата на менталното и отношението към тялото целят да покажат, че във важен смисъл тази дилема е измислена. И това е наистина така. Но смисълът и аргументите на критиката на Рорти са неприемливи. За него самият ‘дух’ е измислен. За мен описанието ‘дух – тяло’ е артефакт. Отстраняването на тази дилема не е въпрос на дълги спорове относно наличието на душата. То е въпрос на прецизно отделяне на перцептивни планове и описания.

Не са приемливи ходове, в които се показва как въображаеми същества (‘анти-подиняните’) могат да живеят, както те казват, без психика. И че никакви психологически, биологически, поведенчески и философски анализи не могат да удостоверят липсата или наличието у тези същества на същото, което ние наричаме душа (Rorty, 1979 (1998), с. 83 – 90). Не може да бъде удостоверена и човешката душа с обективни

средства. Този мисловен експеримент на Рорти има стойността на демонстрация, че нито езикът, нито поведението доказват съществуването на душата. Тази реалия е непосредствено изпитвана и живяна. Съвършено вън и преди науката е достоверността на живота и душата. Никой няма да се съмнява в това, че ближният има душа поради недостъпността ѝ за наблюдение и неяснотата на философската и категоризация.

§ 13

Пъзелът е езиков и се дължи на различните планове на описание. А те се коренят в асиметрията на възприятието. Възприятието е асиметрично. Не се възприема възприемащото. Съвързваме окото, мозъка и визията. Но визията не може да се види, за разлика от окото и мозъка. Не може в една картина да се поместят възприятието и възприеманото, душата и света, душата и тялото. Тяхното свързване става по предполагаемите причинни линии.

Възприятието не съдържа понятия. Но ние неусетно ги свързваме като представи. Това става по привичния причинен начин. Така свързваме понятието 'съзнание' с мозъка и главата. Ако не смесваме живот и артефакт, ще описваме пряко цветния свят и няма да включваме нито светлинните вълни, нито устройството на окото, нито мозъчните състояния, нито психичното. Тогава не нарушаваме хомогенността. Но погледнем ли на гледането от страни, начертаем ли линиите на лъчите, оптиката на окото, ретината и нервите, се губи прехода към визията. Тези образи на виждането не изглеждат изкуствени. Ние можем да гледаме как някой вижда, да направим дисекция на окото и мозъка и да видим всичко това, без никаква наука и теории. Но тогава не се натъкваме на теоретичните дължини на светлинните вълни, нито на цвета както е видян от виждания. И отново имаме един хомогенен фрагмент от света с хомогенно описание. Разкъсването е налице само при погрешното, макар и спонтанно, смесване на описанията в експанзиращ опит да навържем три 'реалности', всъщност планове на гледане на гледането и на описанието му: собственото виждане, когато гледането не се вижда, а само света пред нас, чуждото виждане, когато гледането се вижда като апарат, и научното описание, в което принудително са свързани първия и втория план.

Тук науката със своите артефакти стига до изкуствено съединяване на три инстанции: светлина с честоти, апарат на окото, психически зрителен образ. Това слепване на езиково нехомогенни и концептуално несъвместими неща създава мъка за философите и те си блъскат главите в опити да обяснят виждането.

3. Хоризонт отвъд опозицията субект–обект

§ 14

Вариант на решаване на mind-body problem. Не е нужно да се прави избор между физична, физиологична и психична концептуална схема, нито да се правят измъчени редукиции (субективизъм, обективизъм). Трите не се свързват в едно цяло и всичко е наред. Няма и защо да се свързват, защото това са артефакти, произхождащи от два плана на възприемане на тази жизнена функция, при това се прибавя и артефакта дължина на вълната.

Релациите тяло – дух, мозък – мислене и физично-психично са подобни на релацията преживяване – език. Всички тези мъчителни проблеми са плод на онтологизиране или превратно описание на неясното различие между живот и артефакт. Ако тези конвенции на описание и носещите ги думи: свят, аз, възприятие, мислене, отпаднат или се олекотят, отпадат и неразрешимите онтологични въпроси. Тогава има шанс да се открие наистина тайното и непознатото.

§ 15

Още по-важно е да се установи, че „Аз съзнавам обект“ не е непосредствено изпитване, а е описание. Съзнаването-на-обект (интенцията) (аз съзнавам, че виждам пред

себе си дърво) е съвсем не базова структура, както смята Хусерл. Това 'насочване на съзнанието навън към предмета' е описание от думите съзнание, навън, и предмет (дърво). Във внимателното виждане в собственото си възприятие обаче аз не откривам различните инстанции съзнание и предмет. Но тази цялостна жива реалност може да се опише по друг начин. Например 'тук дърво'. 'Тук дърво' не дели аз-а от света, не говори за насоченост на съзнанието някъде навън. Дървото не е вън от съзнанието, то е извън моето тяло. Съзнанието не е вътре. То е 'извън' пространството и негов център. 'Съзнанието' не е насочване някъде извън себе си, а фокусиране и конфигуриране на възприятия и представи в света. Дървото не е предмет, а жив момент. Аз-ът като жива форма не е някаква инстанция, а просто живото възприемане, тъждествено на възприеманото. Възприемащ, възприемане и възприемано са езикови структури. Но всичко това се засвидетелства от един дистанциран ум, съвсем не тъждествен на индивидуалното телесно аз.

Така разбираме, че аз, предмет, съзнание, са описания, а не феномени на света. Феномени на света са небето, земята и морето, дърветата, реките и планините. Все пак енергетично те са най-силно открояващи се. Ако хора от различни култури опишат една и съща ситуация на виждане на дърво, във всички техни изкази ще го има дървото, макар че съвсем не всички ще кажат, че съзнават, че възприемат, че им е дадено, че въобще са някакви 'аз-ове'.

§ 16

Ето как един популярен философ излага същата тема:

Кен Уилбър в *Без граници (1979)* пише: "По-специално, няма граници между субект и обект, 'аз' и 'не-аз', наблюдател и наблюдавано... от всички граници, които човек сътворява, тази между 'аз' и 'не-аз' е най-фундаменталната. Това е границата, която най-трудно бихме отстъпили. В крайна сметка тя е *първата* граница, която някога сме положили... Това всъщност е границата, която утвърждава чувството ни, че сме някакъв отделен 'аз'. И ето, че остаряваме, преизпълнени със спомени за преживяното, за да се плъзнем във финалната *нищо*-та на смъртта, т.е. отстъпваме и последната си граница. Границата между 'аз' и 'не-аз' е първата, която начертаваме, и последната, която заличаваме... Едва ли ще съумеем да разграничаваме отделните неща, ако преди това не сме *разграничили* самите себе си *от* тях. Всяка граница, която *вие* създавате, зависи от вашето обособено съществуване, т.е. същата онази първоначална граница, която сте поставили между 'аз' и 'не-аз'." (Уилбър, с. 68)

"Значи има едно непреодолимо разделение между това, което наричам себе си, моя 'аз' и онова, което наричам 'не-аз', между аз, който съм 'тук', и 'обектите' ето 'там'. Това е разделието или по-скоро разривът между преживяващия и света, който бива преживяван. Струва ми се, че 'тук', от 'вътрешната', 'отсамна' страна на границата, живее моят 'аз', субектът, който мисли, усеща и вижда, а 'там', от другата страна – всичко онова, което определям като 'не-аз', т.е. светът на обектите, моята околна среда, но тя е чужда и отделна от мен."

В единното или безпределното съзнание чувството за 'аз' се разширява тотално, за да обхване всичко, което някога съм мислил за 'не-аз'. Усещането за идентичност се прехвърля върху цялата вселена, към всички светове, висши и низши, проявени и непроявени, сакрални и профанни." (Уилбър, 69)

"Това със сигурност не са отделни неща. Може ли изобщо да има 'виждащ' без 'виждане' или без онова, което се 'вижда'? Истината е, че 'виждащият', 'виждането' и 'вижданото' са просто аспекти на един и същ процес – никога няма да откриете едното от тях, ако ги няма и другите.

Нашият проблем е, че имаме цели три *свята* – на 'виждащия', 'виждането' и 'вижданото' – за една-единствена дейност, преживяването, наричано 'виждане'. Все

едно да опишеш някое водно течение като ‘течация, течаш течашото’... Но тъй като сме хипнотизирани от онази словесна магия на праотеца Адам, ние си въобразяваме, че има едно отделно нещо, ‘виждащ’, което с помощта на процеса, наречен ‘виждане’, вижда някакво си там друго нещо, наречено ‘виждано’. След това пък съвсем естествено си въобразяваме, че ние сме *тъкмо* ‘виждащите’, които са абсолютно отделни от ‘вижданото’.” (Уилбър, 72)

“...по-скоро аз, ‘виждащият’, съм идентичен с онова, което се разкрива пред погледа ми. Така нареченият ‘виждащ’ не е нищо друго, а всички онези гледки, които съзира.” (Уилбър, 73) “От това следва и неизбежният извод: няма отделен ‘аз’, който е откъснат от света.” (Уилбър, 75) Уотс: “Има само преживяване. Няма нещо или някой, който преживява преживяването.”

От всичко това е ясно защо ‘когитацията’, интенцията, различаването на ноезис от ноема (Хусерл) трябва да се отхвърли като нещо ‘безусловно’. Това различаване е описание, което може да е полезно в контекст.

§ 18

Психичната болест хем е ментална, хем е болест на цялото тяло. И все пак тялото белудива ‘психогенно’. Не може да се каже, че ум и тяло са две, но не може да се каже също, че са и едно. Каква метафизика може да опише такова отношение?

Литература:

Витгенщайн, Лудвиг. *Логико-философски трактат (ЛФТ)*. Избрани съчинения. София: Наука и изкуство, 1988

Герджиков, Сергей. *Философия на относителността*. София: Екстрем, 2008.

Герджиков, Сергей. *De-cogito. Отмисляне на измисления свят*. София: Екстрем, 2007

Карагеоргиева, Анета. „Аналитичната философия и метафизиката на съзнанието“. *Онтологията през двадесети век*. София: Фабер, 2007, 157–184.

Карагеоргиева, Анета. *Философия на съзнанието*. София: Библиотека 48, 2008.

Herbert Spiegelberg. *The Phenomenological Movement. A historical introduction*. Hague, 1963, pp. 36-37

Ричард Рорти. *Философията и огледалото на природата* (Rorty, 1979 (1998), сс. 27 – 146)

Кен Уилбър. *Без граници (1979)* (София: Лик, 2002)

Nagel, Thomas. “What is it like to be a bat?”. *The Philosophical Review* LXXXIII, 4 (October 1974): 435-50

Suzuki, Daisetz. (transl.). *The Lankavatara Sutra*. London: Routledge & Kegan paul, 1932.

Recorded Sayings of Linji (Thomas Cleary, transl.) Numata Center for Translation and Research. 1999